

ROTŞİLDLƏRİN AZƏRBAYCAN NEFT SƏNAYESİNİN İNKİŞAFINDA ROLU

UOT-94

Nübar E. Bəşirli
Bakı Slavyan Universiteti
Azərbaycan Dillər Universiteti
nubarbesirli@gmail.com

Açar sözləri: Rotşildlər, Azərbaycan, Bakı nefti, kerosin, Alfons Rotşild, xarici kapital

Məqalədə XIX əsrin sonları XX əsrin əvvəllərində Rotşild qardaşlarının Azərbaycanın neft sənayesindəki sahibkarlıq fəaliyyətindən bəhs olunur. Rotşildlər Bakı neft sənayesində "Nobel qardaşları"ndan sonra ikinci əsas xarici kapital hesab edilir. Rotsildlərin Bakı ilə Batumu birləşdirən Zaqafqaziya dəmir yolunun çəkilməsi ilə 1883-cü ildən başlanan fəaliyyəti Bakı nefti uğrunda təxminən 30 illik amansız mübarizənin əsasını qoydu. Rotşildlərin Bakı neftinin inkişafındakı rolu məqalədə obyektiv şəkildə öz əksini tapmışdır. Rotşildlərin simasında Fransız kapitalının Bakı neft sənayesində təmsil olunması və Çar Rusiyasının bu məsələdəki əks mövqeyi məqalədə geniş şəkildə işıqlandırılmışdır.

ROTHSCHILD'S' ROLE IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN OIL INDUSTRY

Nubar Bashirli

Keywords: Rothschilds, Azerbaijan, Baku oil, kerosene, Alfons Rothschild, foreign capital.

The article talks about the entrepreneurial activities of the Rothschild brothers in the oil industry of Azerbaijan at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. The Rothschilds are considered the second largest foreign capital in the Baku oil industry after the "Nobel brothers". The activities of the Rothschilds, which started with the construction of the Transcaucasian railway connecting Baku and Batumi in 1883, laid the foundations of the 30-year relentless struggle for Baku oil. The role of the Rothschilds in the development of Baku oil is objectively reflected in the article. In the article, the representation of the French capital in the form of

Rothschilds in the Baku oil industry and the opposition of Tsarist Russia on this issue are discussed in detail.

РОЛЬ РОТШИЛЬДОВ В РАЗВИТИИ НЕФТЯНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Нубар Баширли

Ключевые слова: Ротшильды, Азербайджан, бакинская нефть, керосин, Альфонс Ротшильд, иностранный капитал

В статье рассказывается о предпринимательской деятельности братьев Ротшильдов в нефтяной промышленности Азербайджана в конце 19-начале 20 века. Ротшильды считаются вторым по величине иностранным капиталом в бакинской нефтяной промышленности после «братьев Нобель». Деятельность Ротшильдов, начавшаяся со строительства Закавказской железной дороги, соединившей Баку и Батуми в 1883 году, заложила основы 30-летней неустанной борьбы за бакинскую нефть. В статье объективно отражена роль Ротшильдов в освоении бакинской нефти. В статье подробно рассматриваются представительство французского капитала в лице Ротшильдов в бакинской нефтяной промышленности и противодействие царской России по этому вопросу.

Giriş. Hələ XIX əsrin ikinci yarısında Bakıda mexaniki qazma üsulu ilə neft çıxarılmağa başlanıldığı bir vaxt Bakı dünyanın neft sahəsində əsas iqtisadi cazibə mərkəzlərindən birinə çevrilmişdi. İlk öncə rus tacirləri Kokorev-Qubonin qardaşlarına aid Suraxanıda ilk xüsusi rafin fabriki açılmış, onun ardınca ərəziyə xarici kapitalın axını başladı. Sahibkarlar içində ən böyük sahibkar olaraq da Pirallahı da parafin fabriki açan Vitte, Nobel qardaşları və Parisin maliyyə evinin sahibi Rotşildlərin adı ilk sırada dururdu. Batum neft sənayesi və Ticarət Cəmiyyətini satın alaraq 16 may 1883-cü il tarixində Xəzər-Qara dəniz Neft və Ticarət Cəmiyyətinə çevrilən Rotşildlər neft sənayesində maliyyə dəstəyə ehtiyacı olan yüzdən çox şirkətə kredit verərək özlərindən asılı vəziyyətə salaraq, qısa müddətdə Bakı neftinin Avropa ölkələrinə əsas ixracatçısı mövqeyinə yüksəlmişdi. 1877-1878-ci Rusiya-Osmanlı müharibəsi sonrası imzalanan Berlin konfransı ilə sərbəst ticarət limanı olması səbəbiylə Batumun Rusiyaya verilməsi ilə bərabər Rotşildlər böyük yatırımları ilə sürətli bir şəkildə Batumu neft depolama mərkəzi halına gətirmiş, buradan gəmilərlə dünyanın müxtəlif ölkələrinə neft və neft məhsullarını ixrac etmişdi. Yenə Bakı-Batum dəmiryolunu da Xəzər -Qaradəniz neft və Ticarət Cəmiyyəti” inşa etmişdi. Osmanlı imperiyası da daxil olmaqla bir, çox dövlətlərin də borc

aldığı, Avropanın sayılı milyarderlərindən hesab edilən yəhudi əsilli Rotşildlərin Bakı neft sənayesinə yatırım etməsi ilə Azərbaycan nefti uğrunda mübarizənin nəhayət ki, yeni mərhələsi başlamışdı [2,128].

“Rotşild qardaşları Azərbaycanda”. İsveç təbəəsindən olan Nobel qardaşlarından bir qədər sonra, 1883-cü ildə Parisdə yaşayan baron Alfons de Rotşildi təmsil edən fransız bank kapitalı da Bakıda məskunlaşmışdı. Lakin dünya bazarına çıxmaqdan ötrü nəinki etibarlı, həm də alternativ yollar tələb olunurdu. 1880-ci ildə yardım almaq məqsədi ilə Rotşildə müraciət etmək qərara alındı. Nəticədə Rotşildin Bakı neft sənayesinə gəlişi üçün əlverişli şərait yaranmış oldu. Tügendhet və Hamilton bu hadisəni belə təsvir edirlər: “Rotşildlərin əsas məşğuliyyətlərinin bank işi olmasına baxmayaraq, bu ailənin Paris qolu neft sənayesi ilə sıx bağlı idi. Baron Alfons de Rotşild Birləşmiş Ştatlardan gətirdiyi nefti və Rusiyadan idxal etdiyi külli miqdarda nefti emal etməkdən ötrü Adriatik dənizində, Fiumdakı rahat bir yerdə olan nefttəmizləyici müəssisənin sahibi idi. Rotşildlər Batum dəmir yolunun tikintisi üçün məhz bankir kimi pul verməyə razı oldular. Lakin əvəzində neft mədənlərinin sahiblərinə məxsus aktivlərin girov kağızlarını və ixrac etmək üçün neft almaq hüququnun verilməsini tələb etdilər.

Alfons Rotşildin vasitəsi ilə Çar Rusiyası bir sıra istiqrazları Fransa hökumətinə buraxdı. Beləliklə də Bakı ilə Batumini birləşdirən Zaqafqaziya dəmir yollarının inşası Alfons de Rotşildin verdiyi istiqrazlar hesabına 1883-cü ildə başa çatdırılmışdı. Bunun nəticəsidir ki, o, Bakı neft müəssisələrinə güzəştli sahiblənmə hüququ qazanmışdı. Hələ 1884-cü ildə təxminən 5,6 milyon pud müxtəlif neft məhsulları Rusiya nefti üçün qərbə qapı açan Zaqafqaziya dəmir yolu vasitəsi ilə daşınmışdı və bu da dünya neft bazarları uğrunda uzun sürən kəskin mübarizənin başlanğıcını qoymuş oldu. Rotşildlər kerosinin komiyon satışına müqaviləni müəssisələr üçün güzəştli əsasda bağlayırdılar. 1884-cü ildə şirkətin Bakıdan xaricə apardığı neft məhsullarının həcmi 2,4 mln.pud olmuşdursa, artıq 189-cu ildə bu göstərici 30 mln.puda çatmışdı. Rotşildlərin “Xəzər-Qara Dəniz Cəmiyyəti”ni, Zaqafqaziya dəmir yollarında mövcud sayı açıq-aşkar tələb edilən daşıma vasitələrinə tələbi ödəmək üçün kifayət etməyən məxsusi vaqon-sisternləri yerləşdirmək icazə almaqla 1887-ci ildə 300 vaqon-sistern yerləşdirmişdi. 1888-ci ilin dekabrında Bakıya göndərilən ağ neft doldurulmuş 3932 vaqondan Rotşildlərin 1800-nü qəbul etdi [4,148].

1883-cü ilə Rotşildlərin kapitalı sayəsində Bakıdan Avropa ölkələrinə neft və neft məhsullarının (əsasən kerosin) ixracında mühüm rol oynayan Bakı-Batumi dəmir yolunun tikintisi tamamlandı. Bu dəmir yolunun inşası ilə Batumi dünyanın vacib liman şəhərlərindən birinə çevrildi. 1888-ci ildə isə artıq Xəzər-Qara Dəniz Neft Sənayesi Cəmiyyəti Zaqafqaziya Dəmir Yolunun bütün vaqonlarının demək olar ki, yarısını öz sərəncamına almışdı. Kampaniya 1883-

cü ildə mühəndislər A.A.Bunqe və S.S.Palaşkovski tərəfindən təsis olunmuş “Batumi neft sənayesi və ticarəti cəmiyyəti” (B.N və T.C) bazası əsasında yaranmışdır. Lakin “B.N və T.C” ilk başlanğıcdan müəssisənin fəaliyyətini genişləndirmək üçün vəsait çatışmazlığına məruz qalırdı. Rus hökumətinə və rus kapitalistlərinə müraciətlərin isə heç bir nəticəsi olmurdu. Müəssisənin maliyyə vəziyyəti o qədər sarsıldı ki, onun səhmləri “Rotşild qardaşları” Paris Bankir evinə girov verildi. 1885-ci ildə “B.N və T.C”, “Xəzər-Qara dəniz cəmiyyəti” nə çevrildi. Cəmiyyətin kapitalı 6 milyon rubl təşkil edirdi. 1886-cı ildə “Xəzər-qara dəniz cəmiyyəti”nin nəzarət aksiya paketi Rotşild tətəfindən ələ keçirildi [5,40].

Beləliklə, şirkət ən qısa müddətdə çoxsaylı kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrini özündən asılı vəziyyətə salmış və iri partiya neft məhsullarını öz əlində toplamağı, Rusiyanın daxili bölgələrindən keçməyən, əsasən Qara dəniz limanlarına gedən Zaqafqaziya dəmir yolu ilə ixrac üçün neft məhsullarının daşınmasına faktiki nəzarəti həyata keçirməyi bacarmışdı.

Bu cəmiyyətin əsas simalarından biri, neft müəssisələrini bilavasitə idarə edən Paris evinin baş mühəndisi Jorj Aron olmuşdur. Mədənlərə rəhbərlik edən isə Nobel mükafatı laureatı Lev Landaunun atası mühəndis-texnoloq David Landau idi. David Landaunun anası yarı alman, yarı fransız olmuşdur.

Rotşildlərin Bakı şirkətinin fəaliyyəti həm də yaradıcılıq axtarışına yönəldilmiş, qabaqcıl yaradıcı düşüncəni hər cür dəstəkləmiş, neft və neft məhsullarının sənayedə və kənd təsərrüfatında istifadəsinin yeni istiqamətlərini açmışdır.

Səciyyəvidir ki, Rusiya ixrac ticarətinin birləşdirilməsi işində əsas rolu 1887-ci ildən başlayaraq yerli mallarla bərabər digər 40-50 Bakı neft sənayeçilərinin ağ neftinin komiyon satışı ilə A.Rotşildin firması oynadı. Biznes fəaliyyətinin dəqiq təşkil edilməsi nəticəsində 1888-ci ildə Rotşildlərin firması vasitəsilə ağ neftin xaricə daşınması 16 milyon pud təşkil edirdi ki, bu da Rusiyanın bütün ixracatının 58% -ni təşkil edirdi. Üstəlik, Rotşildin öz şirkətlərində bütünlüklə 2,5 milyon pud məhsul hasil edilmişdi [4,148]. “Rotşild qardaşları” bank evinin Bakıdakı fəaliyyəti artıq 1890-cı ildə, yəni “Xəzər-qara dəniz cəmiyyəti” 7 il işləyəndən sonra belə səciyyəvləndirilirdi: “Çoxları Rotşildin Bakı neft sənayeçilərinin sırasına qatılmasını böyük səbirsizliklə gözləyirdi: onlar ümid edirdilər ki, Rotşild öz kapitalı ilə bütün neft işinə güclü təkan verəcək. O zaman Rotşildin kapitalı ilə bütün neft işinə güclü təkan verəcək. O zaman Rotşildin kapitalı çoxlarına xeyli cəlbədicə görünürdü. Həqiqətən də, adıçəkilən ticarət evinin peyda olması neft sənayesini xeyli canlandırmışdı.

XIX əsrin sonu "Xəzər-Qara Dəniz Neft Sənayesi və Ticarət Cəmiyyəti"nin ümumrusiya və beynəlxalq səviyyədə tanınması ilə əlamətdar olmuşdur. Belə ki, 1889-cu ildə Paris Ümumdünya Sərgisində Cəmiyyətin

Bakıdakı zavodunda benzoldan hazırlanan çoxlu əla boyalar nümayiş olundu. 1896-cı ildə Nijni Novqorodda keçirilmiş Ümumrusiya Sənaye və İncəsənət Sərgisində şirkət "çox keyfiyyətli neft məhsullarının böyük miqdarda istehsalına və Rusiya bazarlarında ticarətinin təşkilinə görə" qızıl medala layiq görüldü. Və nəhayət, 1900-cü ildə Parisdə keçirilən Ümumdünya Sərgisində bu şirkətin ekspozisiyası ən yüksək Qran Pri mükafatına layiq görüldü.

1890-cı ildə Bakıneftinin ixracınının 42%-i Paris bank evinin nəzarəti altında idi. Balaxanı, Sabunçu və Ramanadakı neft mədənləri də Rotşildlərə məxsus idi və onlar Bakının kənarındakı Qara şəhərdə ən iri neft emalı zavodu tikmişdilər. Bu, kerosin, benzin və yağ istehsal edən, sürtkü yağları buraxan ayrı-ayrı zavodlardan ibarət bütöv bir sənaye kompleksi idi. A. Rotşild ömrünün son günlərində Bakı neft biznesini öz nəzarəti altında saxlamışdı. Vəfatından sonra isə Bakı ilə bağlı işlərlə onun kiçik qardaşı baron edmont məşğul olmağa başladı. Bakı biznesindəki əsas simalardan biri də neft müəssisələrinə, neftin və neft məhsullarının satışı və daşınmasına bilavasitə rəhbərlik edən "Rotşild qardaşları" Paris evinin baş mühəndisi Jorj aron idi.

Bundan əlavə, qazolin, qudrun, dizel yanacağı istehsal olunurdu. Bibiheybətdə qaz zavodu, elektrik stansiyası, dəniz suyunu təmizləyən qurğu, çoxlu sayda işçi və texniki heyəti olan mexaniki emalatxanalar, əslində, neft mədəni avadanlıqları və borularını təmir edən və ehtiyat hissələri və qazma alətlərini hazırlayan zavodlar tikilmişdi. 1893-cü ildə Fransa neft kapitalının Bakı neft sənayesində iştirak payı təxminən 10 milyon rus rublu məbləğində ifadə edilirdi. 1904-cü ilin məlumatlarına görə, Fransa kerosinə olan ehtiyacının 71,1%-ni Bakının hesabına ödəmişdir.

Rotşildlər cəmiyyəti xeyriyyəçiliyə pul ayırmaqda da xəsislik etmirdi. O, Bakının sənaye bölgələrində, əsasən fəhlələrin övladlarının oxuduğu iki məktəb binası tikmiş və saxlanmasını təmin edirdi. Təhsil ödənişsiz idi. Şirkət yalnız 1890-cı ildə yaşayış xərclərinin çox cüzi olduğu səkkiz əsaslı ev tikib yeni sakinlərinə təhvil vermişdi. Şirkətin idarə heyətinin üzvləri gimnaziya və ticarət məktəblərinin himayəçisi kimi çıxış edirdilər və bu, daim təhsil müəssisələri üçün pulsuz subsidiyalarla müşayiət olunurdu [1,2]. Burada qeyd etmək lazımdır ki, işçilər üçün xüsusi kurslara ehtiyac olması barədə məsələ bir çox illər ərzində Rusiya Texniki Cəmiyyətinin Bakı filialının iclaslarında və yerli mətbuatda müzakirə edilirdi. Məsələnin həlli vəsait çatışmazlığı səbəbindən hər dəfə təxirə salınırdı. 1897-ci ildə Xəzər-Qara Dəniz Cəmiyyəti Ağ şəhərdə neftçi fəhlələr üçün xüsusi kurslar təşkil etdi. Bu kurslarda dərslərə Xəzər-Qara Dəniz Cəmiyyətinin neft emalı zavodunun rəhbəri Aleksandr Quxman və mühəndis David Landau rəhbərlik edirdilər. Oxşar kurslar müəssisələrini yeni avadanlıqlarla təchiz edən digər iri özəl firmalarda da fəaliyyət göstərirdi.

Əlavə etmək lazımdır ki, müxtəlif xeyriyyə məqsədləri üçün ianələr təkcə Bakıdakı Xəzər-Qara Dəniz Cəmiyyəti tərəfindən deyil, həm də Parisdə yaşayan və heç vaxt Bakıda olmayan Rotşild qardaşlarının özlərindən də verilir. Məsələn, Müqəddəs Nina Qadın Xeyriyyə Cəmiyyəti təhsil müəssisəsi üçün uyğun olan binanın yenidən qurulmasına həm Bakıdakı Xəzər-Qara Dəniz Cəmiyyətindən, həm də Parisdəki Rotşildlərdən hərəsindən 2000 rubl bağışlanmışdı.

Bakı nefti və Abşeronda neft işinin inkişafı ilə maraqlanan D.İ.Mendeleev nəhəng sahibkarlar arasında Xəzər-Qara dəniz neft kəmərinin tikilməsinə dair kəskin fikir ayrılığından xəbər tutanda məyusluğunu gizlətməmişdi: “Əgər mən indi Bakı sənayesinə dair məsələlərlə daha məşğul olmuramsa, bunun səbəbi Bakı-Batum neft kəmərinə imtina ilə, mənim şəxsi fikrimə görə, Bakı nefti məsələsinin rus sənayesinin inkişafı baxımından arzuolunmaz istiqamətə yönəldilməsinə bağlıdır”. Alim Rotşildlərin və Nobellərin Qafqazda neft işinin inkişafındakı mühüm rolunu etiraf edərək vurğularıydı: “Bakıda yalnız iri zavod sahiblərinin texniki uğurlar qazanması mümkündür”.

1901-ci ildə yerli və xarici neft şirkətlərinin səyləri və maliyyə dəstəyi sayəsində Bakı Kommersiya Məktəbi açıldı. Həmin il bakılı sahibkarlar tələbələrə lazımi vəsait alınmasına təxminən 30 min rubl bağışlamışdılar. Onların arasında Xəzər-Qara Dəniz neft sənayesi və ticarət şirkəti də var idi. Hacı Zeynalabdin Tağıyev bu məktəbin 1918-ci ilə qədər ilk fəxri himayəçisi olmuşdur. Dərslər ixtisaslı müəllimlər tərəfindən, o cümlədən, 1901-1909-cu illərdə Əhməd bəy Ağayev və 1906-cı ildə Nəriman Nərimanov tərəfindən keçilmişdir [7,15-16]. Bu təhsil ocağının xeyriyyəçiləri arasında tarixdə ilk azərbaycanlı dağ-mədən mühəndisi Fərrux bəy Vəzirov da olmuşdur. Onun Azərbaycanın ziyalı elitasının Qızıl Fonduna daxil olanlardan biri olduğunu söyləmək olar. O, Bakı Kommersiya Məktəbinin açılışına 2000 rubl bağışlamışdı. 1901-1902-ci illərdə F.Vəzirov həmin məktəbin qəyyumlar şurasının üzvü olmuşdur.

Fərrux bəy Vəzirov 20-ci əsrin əvvəllərində təsis edilmiş Naftalan Neft Sənaye Şirkəti səhmdar cəmiyyətinin sədri oldu. Bu şirkət Bakı quberniyasında və imperiyanın digər bölgələrində neft yataqlarının istismarı, həmçinin, hasil olunan neftin emalı və neft məhsullarının ticarəti məqsədləri üçün yaradılmışdı. Burada qeyd etmək lazımdır ki, artıq 1900-1902-ci illərdə Parisdəki bir çox gözəllik salonlarında naftalan nefti əsasında hazırlanmış məlhəmdən istifadə olunurdu [1,3]. Fərrux bəy Vəzirovun peşəkar biliklərini iri neft şirkətləri istifadə edirdilər. O, eyni zamanda, neft sahəsindəki işləri ilə yanaşı, ictimai işlərdə də fəal və uğurla iştirak edirdi. F.Vəzirov dəfələrlə Bakı Şəhər Dumasına seçilmişdi və onun iclaslardakı bütün çıxışları səriştəliliyi, əsaslılığı, uzaqgörənliyi və başqalarına yaxşılıq etmək istəyi ilə seçilirdi. O, 1900-cü ildə Parisdə keçirilən Ümumdünya Sərgisinə qatılmaq üçün Azərbaycanın

göndərdiyi məşhur zərgərlik kolleksiyası məmulatlarının hazırlanmasında da iştirak etmişdi və həmin kolleksiya çox böyük uğur qazanmışdı.

1861-ci ildə Şuşada zadəgan ailəsində anadan olmuş bu dağ-mədən mühəndisi Şuşa qəzasının Hindarx kəndindəki ailə malikanəsinin abadlaşdırılması üçün də çox işlər görürdü, kənddə feldşer məntəqəsi və aptek təşkil etmişdi, poçt stansiyası üçün bina tikdirmiş və Hindarxdan Ağdama yeni yol çəkirmişdi və bununla onların arasındakı məsafəni iki dəfə azaltmış oldu. O, eyni zamanda, Amerika toxumu ilə Qarabağda ilk dəfə pambıq əkib yetişdirən və yüksək keyfiyyətli lif götürən nümunəvi bir təsərrüfat da yaratmışdı. Xəzər-Qara dəniz cəmiyyətinin fəaliyyəti haqqında söhbətə davam edərək onu da qeyd etmək lazımdır ki, Rotşild Bakıda gözəl binalar tikdirmişdi. O zaman cəmiyyətin əsas ofisi olan və hazırda Azərbaycanın Baş Prokurorluğunun yerləşdiyi bina bu gün də şəhər ansamblının bəzəyi olaraq qalır.

Beləliklə, Rotşild qardaşlarının Azərbaycanın neft biznesinin inkişafındakı müsbət rolu göz qabağındadır. Lakin bununla birlikdə qeyd etmək lazımdır ki, 19-cu əsrin sonu - 20-ci əsrin əvvəllərində Bakıda fəaliyyət göstərən həm Xəzər-Qara Dəniz Cəmiyyətinin, həm də digər neft şirkətlərinin mədənlərində və müəssisələrində son dərəcə çətin iş şəraiti olduğunu təsdiqləyən sənədlər də qalmaqdadır. 1911-ci ilin noyabrında əldə edilmiş razılığa əsasən Rotşildin Rusiyadakı bütün müəssisələri, "Xəzər-Qara dəniz cəmiyyəti" və "Mazut" da daxil olmaqla "Royal Datç Şell"-in əlinə keçdi. Bunun əvəzində Rotşild qardaşları ingilis-holland trestinin 20 faiz səhmlərini alır. Bu zaman "Xəzər-Qara dəniz cəmiyyəti" nin kapitalı 11 milyon rubl təşkil edirdi. [5,40-41].

1912-ci ilin əvvəlində Rotşild Qardaşları Bank Evinin Rusiyadakı, həmçinin, Abşeron yarımadasında olan bütün müəssisələrinin Hollandiyanın "Royal Holland/Shell" konserninə verilməsi barədə müqavilə imzalanmışdır.

Azərbaycanın neft sənayesinin inqilabdan əvvəlki tarixi Bakıda yol nəqliyyatının inkişafı ilə də sıx bağlıdır. Bəlli olduğu kimi, XIX əsrin sonlarında Azərbaycanda bir dənə də olsun avtomobil yox idi. 1908-ci ildə Bakıya gətirilən ilk avtomobil Fransız avtomobil markası "Bersele" idi. Artıq 1909-cu ildə fransız Henri Şarpantye Bakıda iki avtomobil üçün nəzərdə tutulan ilk qarajı tikdirdi. Şarpantye Fransadan gətirilən avtomobillərin istismarı və kiçik təmiri ilə məşğul olurdu. Qaraj maşınlarına (Minera, Yunik) özəl "Avropa" otelində qalan fransız mühəndisləri xidmət edirdilər.

1886-cı ilin əvvəllərində Azərbaycan neft sənayesinə qədəm qoymuş Paris bankiri Rotşild Bakı neft sənayeçilərinin üzləşdiyi çətinliklərdən istifadə edərək, öz fəaliyyət dairəsini genişləndirmək üçün qəti addımlar atmağa başladı. Yerli neft sənayeçiləri ilə müqavilələri yalnız bir ildən sonra bağlamağa başlayan Rotşild 1886-cı il ərzində zavod sahiblərindən onlar üçün sərfəli olan qiymətlə ağ neft alırdı. Qiymətlərin kəskin şəkildə aşağı düşməsi Volqaboyu

istiqamətində ticarətə ziyan vururdu. Batumda isə qiymətlər xeyli aşağı düşmüşdü. Belə bir vəziyyətdə Rotşild hər pudu münasib qiymətə Batuma göndərilməsi barədə yerli sənayeçilərlə razılığa gəldi. Bu isə digər ixracatçıları da qiyməti qaldırmağa məcbur etdi və nəticədə qiymətlərin müəyyən qədər yüksəlməsinə səbəb oldu. Bakıda istehsal olunmuş ağ neftin bir hissəsini öz əlində cəmləmiş Rotşild şirkəti artıq 80-ci illərin sonunda neft sənayesində aparıcı rol oynayan kampaniyalar sırasına daxil oldu. O, ağ neftin xarici bazarlara ixrac olunmasında hakim mövqe qazanmaq niyyətində idi. [3;63].

Alfons Rotşildin təsis etdiyi firmaların uğuru bir çox cəhətlərinə görə onun əlində olan dəqiq məlumatlarla izah edilə bilər. Bakıdan və Parisdən K.Rotşildə iqtisadi və texniki hesablaşmalarla müşayiət edilən dəqiq məlumatlar verilir. Neft işi haqqında dəqiq məlumatlar, Rusiya neft istehsalında baş verən bütün dəyişiklikləri izləmək və onlara reaksiya vermək bacarığı Rotşildlərə təkəcə Abşeronda deyil, o cümlədən Qafqazda və türkmənistanda möhkəmlənməyə imkan verirdi.

1907-ci ildə Rotşildlər “Rus-Asiya bankı” vasitəsi ilə aşağıda adları çəkilən bir sıra böyük neft firmalarına əvvəlcə pul buraxır, sonra isə onlara nəzarət edir: bankın səhmlərinin 40 faizinə sahib olan “Abşeron neft cəmiyyəti”; “Şıxov”, “Məlikov”, “Rus neft cəmiyyəti” və s.

1910-1911-ci illərdə E.Rotşild “Neft” ortaqlığının və “Q.M.lianzov və ailəsi” yoldaşlığının təxminən 2 milyon rubl həcmində əsas payını əldə edir; bu ortaqlıqların səhmləri Parisdən birjasında yüksək qiymətləndirilirdi.

“Xəzər-Qara Dəniz Cəmiyyəti” və “Mazut” birliyinin Bakı kommunasının 2 iyun 1918-ci il tarixli dekreti ilə milliləşdirilməsi artıq Rotşildlərə aid bir məsələ deyildi, belə ki, 1912-ci ildə onlar Rus neft müəssisələrini ingilis-holland trestinə- “Royal Datç Şell”ə satın əvəzində 27, 5 milyon rubl, o cümlədən Parislə “Şell” trestinin səhmlərinin 20 %-ni əldə etdilər. Artıq 1913-cü ildə ingilis sahibkarları Rusiya neft işində liderliyi ələ almışdılar.

Aydın ki, böyük firmaların inhisar meylləri artıq keçən əsrin 80-ci illərinin əvvəlində məqsədi istehsalı inhisara almaq olan razılışma və kartel birlikləri formasında baş qaldırılmışdı. Məsələn, neft xammalını güclü anbarlama sisteminə, o cümlədən neftin Xəzər dənizi, Volqa və dəmir yolları ilə əsas daşınma vasitələrinə malik olan Nobel və Rotşildlər XIX əsrin sonunda Rusiyanın bütün neft ticarətinin 70 faizinə qədər payına nəzarət edirdilər [4,149-150].

Ədəbiyyat

1. Ağayev R- Bakı nefti və Fransa; Bakı-2020, 525-ci qəzet, 17 iyun, 5 s.
2. İsmayıloğlu R.N; Neft qlobal münaqişələr mənbəyi; Bakı-2009, 462 s.
3. Mehtiyev Ə; Azərbaycan neft sənayesi XIX yüzilin son rübündə- Bakı 2000, 130 s.
4. Mirbabayev M; Azərbaycan neftinin qısa tarixi- Bakı 2010, 340 s.
5. Ulduzov.H.R; Azərbaycanın neft sənayesi və neft strategiyasının əsasları- Bakı 2013,
6. Vəzirov.S.Ə, İsayev .A.S; Bakı neft sənayesi təkamül tarixi, yeni faktlar, rəqəmlər- Bakı 1998, s.
7. Ali Kuzu; Küresel para baronu Rothschild ailəsi-İstanbul 2016,352 s.